

**“Op hun gevleugelde gedachten”
over P.C. Boutens en de *Rubaiyat* van Omar Khayyam**

**Samenvatting doctoraalscriptie
OWI Nederlands, Universiteit Utrecht**

**Door: Rianne Batenburg (C)
Scriptiebegeleider: Ben Peperkamp
2 juli 2004**

In 1913 publiceert P.C. Boutens (1870-1943) een honderdtal kwatrijnen onder de titel *Rubaiyat*. Deze kwatrijnen zijn een bewerking van een verzameling Perzische kwatrijnen die toegeschreven wordt aan de dichter, astronoom en mathematicus Omar Khayyam, die leefde van 1048 tot 1131 in Perzië (het huidige Iran). Deze oorspronkelijke Khayyam-kwatrijnen worden omgeven door een waas van geheimzinnigheid. Zo is er weinig bekend over de persoon van Omar Khayyam en ontbreken betrouwbare biografische gegevens. Tevens wordt er getwijfeld aan de authenticiteit van de enorme hoeveelheid kwatrijnen. Is Khayyam wel de (enige) auteur? Bovendien geven deze kwatrijnen aanleiding tot de meest uiteenlopende interpretaties: van epicuristisch tot zuiver mystiek. In 1859 ontrukt een Engelsman, Edward FitzGerald, deze Perzische kwatrijnen aan de vergetelheid, door een vertaling te maken die vermaard wordt en in één klap Khayyams naam en kwatrijnen in de Westerse wereld bekend maakt. De populariteit van de kwatrijnen neemt zelfs groteske vormen aan en zeer vele vertalingen volgen. Na een grondige voorstudie en met behulp van bronnen in diverse talen, waagt ook Boutens zich aan de vertaling van een aantal Khayyam-

kwatrijnen. Als dichter van formaat vervaardigt hij uiteraard geen objectieve vertaling, maar een rijke en complexe bewerking met een geheel eigen karakter.

In deze scriptie heb ik aan de hand van een viertal kwatrijnen van Boutens onderzocht welke elementen in deze kwatrijnen nu typisch 'Boutensiaans' te noemen zijn. De vragen die in dit verband centraal stonden, zijn:

1. *Welke veranderingen bracht Boutens aan en met welk motief?*
2. *Op welke wijze wordt zijn poëtica tot uitdrukking gebracht?*
3. *In hoeverre past zijn bewerking in de cultuur-historische context van het fin-de-siècle?*

Een complicerende factor in dit onderzoek naar het specifiek Boutensiaanse karakter van de kwatrijnen, vormde de onduidelijkheid over de bronnen die Boutens gebruikt kan hebben bij zijn bewerking. Recent onderzoek van de oriëntalist J.T.P. de Bruijn en van neerlandicus M. Goud toont aan dat Boutens zich waarschijnlijk gebaseerd heeft op meerdere Engelse, Franse en Duitse vertalingen van de Khayyam-kwatrijnen, wellicht Perzische lessen heeft gehad en geholpen is bij het vertaalwerk door een 'bevriend Hooggeleerde'.¹ Hoewel het uiterst lastig blijkt om de door Boutens gebruikte bronnen te traceren, heb ik de vier door mij geselecteerde kwatrijnen vergeleken met acht contemporaine vertalingen die Boutens mogelijk bestudeerd heeft. Het gaat hier om vertalingen van J.H. Leopold, E.H. Whinfield, J.H. McCarthy, E. Heron-Allen, J.B. Nicolas, F. Bodenstedt, A. von Schack en F. Rosen. In dit verband heb ik getracht de volgende onderzoeksvraag te beantwoorden: *Welke van deze mogelijke bronnen nadert/naderen Boutens' bewerking het dichtst?*

Hoe ben ik te werk gegaan bij de bestudering van de vier kwatrijnen?

Allereerst onderzocht ik de vormaspecten van de kwatrijnen en heb ik getracht deze vormaspecten te interpreteren. De specifieke versvorm van het kwatrijn vormde hierbij een belangrijk gegeven. De vier kwatrijnen van Boutens zijn opgebouwd uit twee volzinnen: regel 1 en regel 2, regel 3 en 4. De versvorm is de vijfvoetige jambe. In regel 1, 2 en 4 vinden we eindrijm. In regel 3 is sprake van weesrijm. Het rijmschema is dus a-a-b-a (conform het rijmschema van –Perzische- kwatrijnen). Boutens merkt in een brief aan Van Deysseel over het Perzisch kwatrijn op, dat de vorm 'te vergelijken is met het sonnet'.² De vorm van het

---

¹ Bruijn, J.T.P. de, 'Omar Chajjam en P.C. Boutens in de nalatenschap van J.H. Kramers'. In: *Jaarboek Nederlands Omar Khayyam Genootschap* 3 (2000), p. 38-45.

Goud, M., 'Een boek met verzen: P.C. Boutens en Omar Khayyam'. In: *Jaarboek Nederlands Omar Khayyam Genootschap* 3 (2000), p. 49-55.

² Prick, H.G.M., *Een vreemdeling op de wegen. Het leven van Lodewijk van Deysseel vanaf 1890*. Amsterdam 2003, p. 855.

kwatrijn biedt inderdaad evenals die van het sonnet de mogelijkheid om een gedachte te ontwikkelen. De wending vindt dan plaats in de derde versregel en wordt tot uitdrukking gebracht in de vorm door het weesrijm. Relevante cultuur-historische gegevens en intertekstuele gegevens heb ik eveneens betrokken in de interpretaties. Vervolgens heb ik de kwatrijnen vergeleken met acht contemporaine vertalingen. Ik teken hierbij aan dat de interpretaties van de kwatrijnen veeleer het karakter hebben van overwegingen dan van een afgerond interpretatief geheel: naar mijn mening is een interpretatie nooit geheel sluitend en zijn er altijd mogelijkheden voor andere invalshoeken en aanvullingen.

Welke zijn nu mijn bevindingen?

De vergelijking van de vier door mij bestudeerde kwatrijnen met de acht contemporaine vertalingen in het Engels, Duits en Frans leverde significante verschillen op. Boutens ging in een aantal gevallen tamelijk eigenzinnig te werk en week af van de andere contemporaine bewerkingen. Deze veranderingen lijken te duiden op twee tendenties:

1. Boutens legt een opvallende voorkeur voor suggestief taalgebruik aan de dag. Deze voorkeur uit zich in vage, suggestieve formuleringen, waar we in de andere bewerkingen juist concrete termen tegenkomen. Zo gebruikt Boutens bijvoorbeeld in één van de door mij bestudeerde kwatrijnen de notie 'dit zijn', terwijl we in de overige vertalingen omschrijvingen tegenkomen die helder en direct zijn: 'Thee', 'des connaissances divines', 'the things of Divine Wisdom', 'des Göttlichen'. Deze omschrijvingen verwijzen duidelijk en zonder omwegen naar het goddelijk aspect. Boutens notie is vager en biedt daardoor de mogelijkheid tot meerdere interpretaties. Behalve dergelijke suggestieve formuleringen, die we bij Boutens stelselmatig terug zien keren, maakt hij ook gebruik van neologismen, ambiguïteiten, meerduidige adjectieven, personificaties en bepaalde syntactische elementen zoals inversie en enjambementen, die bijdragen aan dit vervagingseffect.

Kunnen we een zinvolle betekenis toekennen aan Boutens' voorkeur voor dit suggestieve taalgebruik?

Deze occupatie met suggestieve, vage, meerduidige en mysterieuze woorden vinden we ook terug bij andere dichters die door de literaire geschiedschrijving tot vertegenwoordigers van het symbolisme worden gerekend. Poëzie dient volgens de symbolisten mysterieus en verhullend te zijn en is bestemd voor een kleine groep van ingewijden. De dichter heeft de belangrijke taak de goddelijke boodschap over te brengen. Ook Boutens geeft blijk van deze verheven visie op het dichterschap. Bovendien is van Boutens bekend dat hij 'welbewust [schreef] voor de weinigen:

'Enkel kenbaar den gewijden'.³ Door het suggestiever en daarmee minder toegankelijk maken van deze kwatrijnen, geeft hij impliciet aan louter voor ingewijden te schrijven.

Nu is het zo dat de originele Khayyam-kwatrijnen ook al uitblonken in meerduidigheid. Dezelfde kwatrijnen kunnen immers aanleiding geven tot een louter mystieke, maar ook zelfs tot een epicuristische interpretatie van het zuiverste water! Boutens geeft door zijn keuze om deze kwatrijnen te gaan bewerken al aan een voorkeur te hebben voor poëzie met een mysterieus, symbolisch karakter. Het lijkt erop dat hij het mysterieuze karakter van deze kwatrijnen heeft willen versterken en er nog een schepje bovenop doet: op cruciale momenten last hij verhullend vocabulaire in. Het verschil tussen de originele kwatrijnen van Khayyam en de bewerkte versie van Boutens ligt vooral in het feit dat Boutens deze verhulling en meerduidigheid bewust creëerde, terwijl Khayyam daar hoogstwaarschijnlijk totaal niet mee bezig was. De interpretatie-problematiek rond zijn kwatrijnen ontstond pas eeuwen later.

- II De veranderingen die Boutens aanbracht, wijzen ons bovendien op een tweede tendentie. Bepaalde specifieke formuleringen die we bij geen enkele andere bewerker signaleren, duiden op een zekere mate van platonisering. Een notie als 'op hun gevleugelde gedachten' lijkt geïnspireerd te zijn door *Phaidros*. Zeer waarschijnlijk was Boutens nog in sterke mate geoccupeerd met gedachtegoed uit *Phaidros* (in 1909 door hemzelf vertaald). Dit blijkt ook uit het motto uit *Phaidros* dat hij voorafgaand aan de kwatrijnen plaatst. Daarmee geeft hij expliciet te kennen een verband te zien tussen *Phaidros* en de kwatrijnen. Formuleringen als 'der stervren grootsten' en 'sterresteden' lijken eveneens ingegeven te zijn door een hang naar het platonisme. Boutens gebruikt dus markante beelden uit *Phaidros* om op zijn eigen wijze het thema van een kwatrij te illustreren en te benadrukken: op deze wijze ontstaat een bijzondere synthese tussen klassieke beelden en een thema uit het oude Perzië.

In de loop van het onderzoek werd ik in het kwatrij 'Op hun gevleugelde gedachten', dat als thema een mislukte hemeltocht heeft, getroffen door parallellen met de eerste strofe van J.H. Leopolds *Cheops* uit 1915. Hoewel deze parallellen te zwak zijn om Boutens' kwatrij als inspiratiebron voor *Cheops* aan te wijzen, kunnen we echter wel constateren dat twee vooraanstaande dichters uit dezelfde periode, die bovendien beiden kwatrijnen van Omar

---

³ Sötemann, A.L., 'P.C. Boutens'. In: *Dichters die nog maar namen lijken*. Amsterdam 2003, p. 39-53.

Khayyam bewerkten, hun gedachten omtrent een mislukte hemeltocht op nagenoeg identieke wijze onder woorden brachten. Afgezien van deze mogelijke beïnvloeding van Leopolds *Cheops* door het onderhavige kwatrijn van Boutens, zou mijns inziens een onderzoek naar de eventuele invloed van de Khayyam-kwatrijnen op het gehele gedicht *Cheops* verhelderend en interessant materiaal kunnen opleveren en ons blikveld kunnen verruimen. Het onderzoek naar de bronnen van *Cheops* werd en wordt immers vooral gedomineerd door studies over mogelijke klassieke invloeden.

Welke contemporaine bewerkingen sluiten nu het meest aan bij die van Boutens?

Op grond van deze vier kwatrijnen lijkt het erop dat Boutens zich gebaseerd heeft op meer dan één bron. Dit is niet zo'n opzienbarende constatering: zowel de onderzoeken van De Bruijn als Goud wezen reeds op het gebruik van meerdere bronnen. Wat echter niet onderschat moet worden is het belang van de versie van McCarthy. Voor de bewerking van deze vier kwatrijnen lijkt het er immers op dat Boutens zich vooral heeft laten inspireren door McCarthy's versie, waarschijnlijk gecombineerd met ofwel de versie van Heron-Allen, ofwel de Franstalige versie van Nicolas. De versies van Whinfield en die van de Duitse bewerkers, spelen bij deze vier kwatrijnen een minder grote rol dan aanvankelijk werd gedacht.

Voor wie meer wil weten over de fascinerende kwatrijnen van de dichter Omar Khayyam uit het oude Perzië en over de diverse vertalingen en bewerkingen: Nadere informatie is te vinden op: www.omarkhayyamnederland.com (de website van het Nederlands Omar Khayyam Genootschap).